

Návrh koncepce dalšího rozvoje
Ústavu pro studium totalitních režimů
s výhledem na období let 2010 – 2014

Antonín Kostlán

Předkládaný návrh koncepce dalšího rozvoje Ústavu pro studium totalitních režimů (ÚSTR) s výhledem na dobu nejbližších pěti let vychází z premisy, že tento ústav má v české společnosti své opodstatnění, které souvisí především s jeho historicko – preventivním posláním, tak jak bylo zákonodárci vyjádřeno v první větě zákona č. 181/2007 Sb.: „*Ten, kdo nezná svou minulost, je odsouzen ji opakovat.*“ Činnost ÚSTR a s ním spojeného Archivu bezpečnostních složek (ABS) byla umožněna výše uvedeným zákonem z roku 2007, přičemž obě instituce začaly pracovat počátkem roku 2008, tedy před dvěma roky. To je doba poměrně krátká na to, aby se mohl zvážit celkový přínos těchto institucí, avšak již dostatečná na to, aby se bylo možné zamyslet nad směrem, jakým po svém založení vykročily, a navrhnout přitom jisté korekce v jejich směřování.

Restrukturalizace

Jakkoli byl při budování Ústavu pro studium totalitních režimů zvolen v zásadě správný organizační model, jeví přece jen jeho vnitřní struktura některé známky příliš překotného růstu: je tu přemíra dílčích útvarů, jejichž kompetence nejsou přesně vyčleněny, a to zejména v „manažerských“ složkách ústavu, které jsou navíc ve srovnání s jinými obdobnými institucemi i zjevně personálně naddimenzované; soudě podle výkazů činnosti řadu úkolů plní navíc ad hoc svolané týmy. Proto se jeví v průběhu nejbližších měsíců jako potřebné:

- dotvořit **definitivní vnitřní strukturu** ÚSTR na základě kritérií přehlednosti, účelnosti a racionality,
- podstatně **redukovat ty útvary, které bezprostředně nepřispívají k plnění úkolů** ÚSTR, čímž se přispěje i k nemalým finančním úsporám (pro ilustraci lze uvést, že

podle organizačního schématu je takových útvarů v ÚSTR 19, kdežto útvarů zaměřených na plnění úkolů stanovených zákonem jen 8),

- **racionalizovat vnitřní provoz** i tím, že se zamezí – tam, kde to je dle zákona možné – zbytečnému dublování v činnostech ekonomických útvarů ÚSTR a ABS.

Z hlediska plnění svých úkolů vůči společnosti se ÚSTR ve své dnešní podobě vyznačuje jistým pragocentriem, a jeví se proto jako vhodné přenést částečně jeho činnost – jak je tomu také často u jeho zahraničních partnerů – i do českých a moravských regionů. Vykročením tímto směrem by mělo být v nejbližším pětiletí **vybudování moravské základny ÚSTR** (pravděpodobně se sídlem v Brně, protože zde se lze opřít mimo jiné o znalostní potenciál pracovníků ABS v Brně-Kanonicích). Moravská základna se bude moci ve spolupráci s tamními vysokoškolskými a dalšími institucemi zaměřovat na specifika moravského vývoje, a přispívat tak k poznávání našeho poválečného vývoje z moravského zorného úhlu. Bude moci rovněž podstatně bezprostřednějším způsobem a metodami přispívat k seznamování tamní veřejnosti se zločiny obou totalitních režimů a historickým vývojem v době jejich nadvlády.

Některé změny ve struktuře budou zřejmě vyplývat i z potřeby důsledně dodržovat zákonný rámec pro činnost ústavu. Tak např. v **oblasti digitalizace** bude třeba důsledně rozlišovat mezi digitalizací dokumentů převzatých od jiných zahraničních i domácích subjektů (kterou by měl provádět ÚSTR podle zákona č. 181/2007 Sb., par. 4, písm. d; z veřejně dostupných zdrojů nelze určit, zda a v jaké míře byla tato činnost již zahájena) a povinnou digitalizací archiválií Archivem bezpečnostních složek, kterou musí v souladu s archivním zákonem č. 499/2004 Sb. provádět tento archiv sám.

Profesionalizace

Protože ÚSTR vznikl (s výjimkou ABS, který navazuje na dřívější tradici Archivu ministerstva vnitra) v zásadě na „zeleném drnu“, je zcela přirozené, že v prvních letech své činnosti dával někdy přednost spíše intuitivnímu než promyšlenému postupu a ve snaze dospět k rychlému naplnění svých úkolů nepostupoval dost systematicky. To se asi nejvýrazněji projevovalo ve **vymezování konkrétních historických témat**, ke kterým se ve své činnosti dosud obracel: jejich osou totiž byla státně bezpečnostní problematika z období komunistického režimu, zatímco další témata byla jen náhodně doplňována. Spektrum možných a potřebných témat je však podle zadání vyjádřeného v par. 4 zákona č. 181/2007

Sb. podstatně širší, protože represivní charakter obou totalitních režimů měl nejrůznější podoby, takže jejich studium nás vede nejen k analýze mocenského boje v jeho vyostřené podobě, která se manifestačně projevovala hromadnými politickými vraždami a koncentračními tábory, ale i k řadě dalších témat mimo jiné z oblasti sociálních, hospodářských, kulturních, historicko-antropologických i každodennostních dějin.

Vedle podstatného rozšíření zorného úhlu je vhodné, aby se základním stavebním kamenem prohlubující se profesionalizace ÚSTR stala především **jasná dělba práce mezi složkami zaměřenými na vědeckou činnost, na práci s veřejností a na archivní úkoly**. V dosavadní praxi ÚSTR jsou totiž často vědeckou činností a prací s veřejností pověřeny ty samé útvary, což podvazuje možnost profesionálního prohloubení práce v tom či onom směru a vede k nevyjasněnosti kompetencí. Často také dochází k přejímání některých archivních úkolů útvary ÚSTR (viz výše naznačený problém digitalizace, která je i pro archiválie ASB prováděna útvary ÚSTR, což mimo jiné archivu znemožňuje dodržovat par. 34 archivního zákona č. 499/2004 Sb.) a naopak k přesouvání úkolů ústavu na archiv (různá rešeršní činnost).

Složky ÚSTR zaměřené na vědeckou činnost je třeba v dohledné době obsadit především profesionálními historiky; na vedoucí pozice je přitom potřeba postavit badatele s dostatečnou odbornou zkušeností. Odborné týmy by měly pracovat tak, aby v průběhu dvou či tří let byly schopné vyhovovat všem dnes běžně zavedeným akademickým standardům, jak jsou dodržovány na vysokých školách a v akademii věd. Jako výstupy lze pak očekávat ročně řadu hodnotných vědeckých monografií a desítky článků v čelných zahraničních a českých recenzovaných časopisech. Jestliže časopis *Securitas imperii* vydávaný ÚSTR již dnes vykazuje některé formální znaky neimpaktovaného recenzovaného periodika, bylo by záhodno dosáhnout takové jeho odborné úrovně, aby se stal pravidelně přitažlivým místem k publikování i pro špičkové historiky; i on se bude muset ve své obsahové skladbě přizpůsobit širšímu zornému úhlu při pohledu na minulost let 1938-1945-1948-1989.

Rovněž tak **složky ÚSTR zaměřené na práci s veřejností** (tj. konkrétně na styk s médii, pořádání přednáškových cyklů a dalších veřejných akcí, audiovizuální a filmové projekce, výstavní činnost, veřejně zpřístupňovanou dokumentaci, internetovou popularizaci aj.) je třeba postavit na práci profesionálů z řad mediálních odborníků, výstavníků, filmových pracovníků a dokumentaristů; jen takový přístup zaručuje, že práce bude prováděna systematicky a přitom i nápaditě s využitím inovačních prvků. I když ani do budoucna nelze

vyloučit pořádání nahodilých akcí ad hoc, je třeba tuto činnost založit na dlouhodobých tematických plánech. Je třeba rovněž pokračovat v pomoci školám, a to nejen při tvorbě učebnic a výukových plánů, ale zejména v rámci promyšlených dlouhodobých cyklů, které by se svým výkladem a metodami přizpůsobovaly různým věkovým skupinám (v tom se lze inspirovat např. dlouholetými zkušenostmi o. p. s. Člověk v tísní). Časopis *Paměť a dějiny* inklinuje k tomu, aby se stal společným periodikem složek ÚSTR zaměřených na práci s veřejností.

Složky ABS zaměřené na archivní činnost mají tu výhodu, že jsou z větší části již obsazené profesionálními archiváři a jsou schopné plnit většinu svých odborných úkolů. Lze doufat, že při nepřenesení některých úkolů z ÚSTR na ABS budou mít jejich pracovníci dostatek času na zpřístupňování dosud neuspořádaných archivních fondů a přípravu moderních archivních pomůcek, což lze chápat jako prioritu v činnosti ABS.

Stabilizace

V oblasti stabilizace pracovní činnosti ÚSTR je třeba se zaměřit zejména na tři oblasti:

- **personální oblast:** zde je třeba do budoucna podstatně **omezit stávající personální průtočnost** ústavu, v němž se v důsledku personálních otřesů i dobrovolných odchodů přijímají stále noví pracovníci; po provedené profesionalizaci jednotlivých útvarů je jim třeba zajistit možnost dlouhodobě a nerušeně se věnovat plnění svých úkolů;
- **dislokace:** v této oblasti je třeba rozlišovat mezi strategií krátkodobou (zajištění náhradních prostor pro dislokování pracoviště Praha – Kobylice) a střednědobou, v jejímž rámci by se měla **dotvořit infrastruktura ÚSTR a ABS do definitivní podoby**. Přitom je zapotřebí preferovat taková řešení, která nebudou odtrhávat ústav od každodenní práce s veřejností (což předpokládá zajištění výstavních prostor a přednáškových či filmových sálů pokud možno v centru Prahy a Brna) a pro uložení archivního materiálu budou dodržovat striktní podmínky předepsané archivním zákonem č. 499/2004 Sb.
- **integrace do historické obce:** pro stabilitu ÚSTR se jeví jako nezbytné navázat standardní vědecké kontakty s českými vysokoškolskými i dalšími pracovišti zajišťujícími výzkum na poli moderních, resp. soudobých dějin. Ve vztahu k zahraničním partnerům je třeba začít naplňovat již uzavřené smlouvy konkrétní

prací, a to zejména s ohledem na komparaci historického vývoje v oblasti střední Evropy (ČR, Slovensko, Polsko, Maďarsko aj.).

Vedle toho je třeba přispět i ke stabilizaci některých dalších úkolů ÚSTR v oblasti spolupráce se státními orgány a ochrany dokumentů. Zde je zejména zapotřebí dosáhnout:

- obnovení procesu lustrování v kvalitě, které dosahoval před r. 2008, a předcházení chybám a neúplnostem v lustračních výsledcích,
- zabránění dalšího poškozování archiválií při digitalizaci dokumentů.

Získávání mimorozpočtových zdrojů

ÚSTR pracuje v režimu organizační složky státu, takže získávání mimorozpočtových zdrojů je pro něj velmi obtížné a lze jej docílit pouze se zvláštním souhlasem ministerstva financí; dalším limitujícím faktorem je probíhající ekonomická krize, v jejímž průběhu nelze počítat se zásadnější podporou zahraničních institucí. Za daných okolností lze pro získávání mimorozpočtových zdrojů volit tyto alternativy:

- využití **strukturálních fondů** EU pro vybudování moravské základny ÚSTR (ve spolupráci s brněnskými VŠ a dalšími tamními institucemi; v Praze použití strukturálních fondů není dle regulí EU možné)
- pro dokumentační a osvětovou činnost ÚSTR nad rámec zákona je zapotřebí se ucházet o podporu v rámci nově ustaveného **Programu aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity** (NAKI, garant ministerstvo kultury)
- krokem k získávání mimorozpočtových zdrojů je i přechod na zaměstnávání schopných profesionálních historiků, s jejichž pomocí by se ÚSTR mohl stát (samozřejmě za souhlasu ministerstva financí) příjemcem **grantové podpory** z ČR i ze zahraničí.

[Délka textu 10 755 znaků, tj. 5,97 normostran]